

Ziya Gökalp'e Göre Kültür ve Medeniyet İlişkisi *

Relationship between Culture and Civilization According to Ziya Gökalp

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU ¹

Öz

Kültür ve medeniyet kavramları düşünce dünyamızda çok önemli yere sahiptir. Bu kavramlar hakkındaki ilk önemli çalışmaları Ziya Gökalp yapmıştır. Gökalp'in düşünce ikliminin oluşum döneminde Osmanlı Devleti parçalanmanın eşiğindedir. Dolayısıyla onun düşüncelerinin oluşumunda bu zorlu sürecin izlerini görmek mümkündür. Gökalp memleketin kurtuluşunu milli kültürde aramıştır. Ona göre kültür (*hars*) bir milletin kolektif bilincinin ya da ortak ruhunun ürünüdür. Milli kültür kural ve kanunlarla inşa edilmediği için taklit edilemez ve bir millettten diğerine aktarılamaz. Bununla birlikte milli kültür birlik ve beraberliğimizin temelidir. Medeniyet kavramı ise evrensel bir içeriğe sahip olduğu için bir millettten başka bir millete aktarılabilir. Gökalp'e göre medeniyet bilim, teknoloji, hukuk, ekonomi gibi alanlardaki gelişmeyi ifade eder. Medeniyet, uluslararası düzeyde paylaşılan ve milletler arası etkileşimle gelişen bir yapılmaya sahiptir. Medeniyetin ölçüsü maddi açıdan ilerlemedir ve bir millet başka bir milletin medeniyetine kültürünü koruyarak girebilir. Ancak Gökalp yaşadığı dönemde Osmanlı Medeniyeti'nin yetersiz oluşundan dolayı Batı Medeniyetinin benimsenmesi gerektiğini savunur. Ona göre milli kültürünü korumak bir milletin gelişmesini engellemez. Bununla birlikte bir millet sahip olduğu medeniyeti değiştirebilir. Nitekim Türk Milleti de İslamiyet'ten önce Aksayı Şark Medeniyeti dairesinde iken İslamiyet'ten sonra Şark Medeniyeti Dairesine geçmiş ve şimdi de Laik Batı Medeniyeti dairesine girmeye çalışmaktadır. Gökalp kültür ve medeniyetin birbirine karşı değil aksine birbirini tamamlayıcı unsurlar olduğuna inanır. Ona göre bir millet, kendi kültürünü koruyup geliştirerek medeniyete katkıda bulunabilir. Gökalp'in kültür ve medeniyet anlayışı, Türkiye'nin modernleşme sürecinde etkili olduğu gibi günümüz Türkiye'sinde de önemli bir referans noktası oluşturmaya devam etmektedir. Kültürel kimliğin korunması ile modernleşme arasındaki denge günümüzde her zamankinden daha önemlidir. Milletlerin kültürel kimliklerini koruyarak medeniyetin bir parçası olmayı başarabilecekleri ise izahtan varestedir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Sociology, Kültür, Medeniyet, Millet.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The concepts of culture and civilization have a very important place in our world of thought. The first important studies on these concepts were made by Ziya Gökalp. During the formation period of Gökalp's climate of thought, the Ottoman Empire was on the verge of disintegration. Therefore, it is possible to see the traces of this difficult process in the formation of his thoughts. Gökalp sought the salvation of the country in national culture. According to him, culture (*hars*) is the product of the collective consciousness or common spirit of a nation. Since national culture is not built with rules and laws, it cannot be imitated and cannot be transferred from one nation to another. However, national culture is the basis of our unity and solidarity. Since the concept of civilization has a universal content, it can be transferred from one nation

* Bu çalışmanın ilk hali 04 – 06 Ekim 2024 tarihlerinde Afyonkarahisar'da düzenlenen *Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji* kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ihsancapcioglu@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-4796-5232>

Atf için (to cite): Çapcıoğlu, İ. (2024). Ziya Gökalp'e Göre Kültür ve Medeniyet İlişkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel Sayısı), 85-96.

to another. According to Gökalp, civilization refers to developments in areas such as science, technology, law, and economy. Civilization has a structure that is shared at an international level and develops with international interaction. The measure of civilization is material progress, and a nation can enter the civilization of another nation by preserving its culture. However, Gökalp argued that Western Civilization should be adopted due to the inadequacy of the Ottoman Civilization during his lifetime. According to him, preserving the national culture does not prevent a nation from developing. However, a nation can change the civilization it has. Indeed, the Turkish Nation was in the Eastern Civilization circle before Islam, but after Islam it moved to the Eastern Civilization circle and is now trying to enter the Secular Western Civilization circle. Gökalp believes that culture and civilization are not opposites but complementary elements. According to him, a nation can contribute to civilization by preserving and developing its own culture. Gökalp's understanding of culture and civilization was effective in Turkey's modernization process and continues to be an important reference point in today's Turkey. The balance between preserving cultural identity and modernization is more important than ever today. It goes without saying that nations can become a part of civilization by preserving their cultural identities.

Keywords: Ziya Gökalp, Sociology, Culture, Civilization, Nation.

Paper Type: Research

Giriş

Ziya Gökalp (23 Mart 1876 – 25 Ekim 1924), Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde fikirleriyle etkili olan kurucu düşünürlerden biridir. Gökalp'in kültür ve medeniyet kavramlarına bakışı, sadece kendi dönemi için değil, günümüz Türkiye'si ve hatta küresel ölçekte de geçerliliğini koruyan bir perspektif sunar. Gökalp'in kültür ve medeniyet anlayışının, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde şekillendiğini hatırlatmak gerekir. Bilindiği gibi bu dönemde Osmanlı Devleti, Batı karşısında gerilemekte ve bu durum, birçok Osmanlı aydını arasında Batılılaşma tartışmalarını gündeme getirmekteydi. Gökalp, bu tartışmaların ortasında, Batılılaşmanın milli kültüre zarar vermemesi gerektiğini savunan bir yaklaşımın savunucusu olarak öne çıkmıştır. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısındaki askeri ve ekonomik gerilemesinin en belirgin olduğu dönemdir. Bu dönemde, Batı'nın üstünlüğü karşısında Osmanlı aydınları, Devlet-i Âliye'yi modernleştirmenin yollarını aramışlardır. Batılılaşma, bu çabaların en önemli ayağı olarak görülmüş, ancak bu süreçte milli kültürün korunmasının gerekliliği de tartışmalara dâhil olmuştur. Gökalp, bu tartışmalarda, Batı medeniyetinin bilimsel ve teknolojik yeniliklerini benimsemenin gerekli olduğunu, ancak milli kültürün korunmasının da en az bunun kadar önemli olduğunu savunmuştur. Bu makalede, Gökalp'in kültür ve medeniyet kavramlarına yaklaşımını, iki kavram arasındaki ilişkiyi ve bu bakış açısının Türk modernleşme sürecine etkilerini ana hatlarıyla değerlendireceğiz.

1. Ziya Gökalp'in Hayatı

Türk Milliyetçiliğinin ideologu ve fikri babası olarak görülen Ziya Gökalp'in asıl ismi Mehmed Ziya'dır. 1876 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Doğduğu yıl Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasası olan I. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıldır. O sıralarda Diyarbakır Kürt, Ermeni, Türk ve

Araplardan oluşan nüfusuyla (Georgeon, 2010) oldukça kozmopolit bir şehir olduğundan Gökalp'in çocukluğu farklı dilden ve milletten insanlarla bir arada geçmiştir. Varlıklı bir aileye mensup olan Gökalp, ekonomik yeterlikleri sayesinde ayrıcalıklı bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Bu sayede o, batı tarzı eğitim veren bir okula gönderilmiş, burada Fransızca öğrenmiş aynı zamanda ailesi onun Arapça ve Farsça öğrenmesi için de hocalar tutmuştur (Işık, 1990, s. 339). Böylelikle hem Doğu hem de Batı dillerini öğrenme fırsatı yakalamıştır. Bu yetiştirilme tarzı Gökalp'in entelektüel kişiliğinin temellerini atmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Diyarbakır'daki etnik, kültürel ve dinsel çeşitlilik onda bir kimlik karmaşasına yol açmıştır. Nitekim ailesinden aldığı dini-muhafazakâr eğitim ile hocası Dr. Yorgi'den aldığı tabiatçı felsefe eğitimi arasında bocalamış ve bu kültür çatışması onu intihar girişiminde bulunmaya kadar sürüklemiştir (Ülken, 2007, s. 44). Bu girişimin sebebi bazı kaynaklarda Gökalp'in İstanbul'da okumak istemesine rağmen ailesinin buna gerek olmadığını ve evlenerek Diyarbakır'da kalmasını istemesi olarak belirtilmektedir. Ünüvar ise intiharın sebebini dönemin Batılılaşma savunucusu ve aynı zamanda kendisinin doktoru olan Abdullah Cevdet'in Gökalp'in düşüncelerine yön vermesi ve onda kafa karışıklığına sebep olması olarak göstermiştir (Ünüvar, 2002, s. 32). Neticede kafasına sıkıldığı kurşunla hayatına son vermeye çalışan Ziya Gökalp'in intihar girişimi başarısız olmuş ancak hayatı boyunca bu kurşun ile yaşamıştır.

Ziya Gökalp, 18 yaşında eğitimine devam etmek amacıyla kardeşiyle birlikte İstanbul'a yerleşmiştir. Ancak o dönemde yaşadığı maddi sıkıntılar nedeniyle, ücretsiz olan Veterinerlik Mektebi'ne kayıt yaptırmak zorunda kalmıştır. Bu süreçte Batı kültürüyle tanışan Gökalp, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile de temaslarda bulunmuştur. Fakat “zararlı derneklere üye olma ve yasaklı kitapları okuma” suçlamalarıyla 12 ay cezaevinde kalmıştır. Cezaevinden çıktıktan sonra, 1900 yılında Diyarbakır'a dönmüş, burada amcasının kızıyla evlenmiş ve memuriyet hayatına başlamıştır. Aynı dönemde, siyasi faaliyetlerine de devam etmiştir. Gökalp, 1908 yılında İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır şubesini kurmuştur. 1909 yılında ise İttihat ve Terakki'nin Selanik'te organize edilen kongresine katılmış ve hayatına bir süre Selanik'te devam etmiştir (Gökalp, 2006, s. 10). Ziya Gökalp'in fikri ve ilmi gelişiminde Selanik yılları önemli bir yer tutmaktadır. Burada Emile Durkheim'in kitaplarına yoğunlaşmış; Ali Canip Bey ve Ömer Seyfettin ile tanışmıştır. *Genç Kalemler Dergisi*'nin başyazarı olan Ali Canip Bey sayesinde Gökalp, fikirlerini söz konusu dergide yayınlama fırsatı bulmuştur (Gökalp, 1970, s. 3).

Gökalp, 1912 yılında Ergani Sancağı milletvekili seçildikten sonra İstanbul'a dönüp yaşamına bir süre de burada devam etmiştir. Bu zaman diliminde Darülfünun'da sosyoloji dersleri vermiş ve Felsefe dersi muallimliğine tayin olmuştur (BOA,1147.16). Neticede Gökalp, Durkheim sosyolojisinden etkilenerek Türkiye'de sosyoloji kürsüsünü kuran kişi olmuştur (Georgeon, 2006, s. 94). Ziya Gökalp, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve İstanbul'un

işgali neticesinde, diğer birçok İttihat ve Terakki mensubu gibi İngiliz işgal kuvvetleri tarafından Malta Adası'na sürgün edilmiştir. Ankara Hükümeti'nin yoğun çabaları neticesinde 1921 yılında sürgün hayatı bitmiş ve Ankara'ya gitmiştir. 1923 yılında Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümeni Reisliği'ne atanmış; ayrıca Diyarbakır milletvekili seçilmiştir (Korlaelçi, 2014, s. 253). 1924 yılında hastalanmış ve Fransız hastanesinde tedavi altına alınmıştır. Ancak hastalığı kısa sürede ağırlaşan Gökalp, üç ay sonra vefat etmiştir.

2. Ziya Gökalp'in Eserleri ve Düşünce Yapısı

Ziya Gökalp'in ilk dergisi 1911 yılında yayımladığı *Genç Kalemler*'dir. Bu dergideki yazıları, onun düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Daha sonra yazılarını *Rumeli*, *Halka Doğru*, *Türk Yurdu*, *İslam Mecmuası*, *Yeni Mecmua* ve *Küçük Mecmua* gibi dergilerde yayımlamıştır. Gökalp'in eserleri, büyük ölçüde bu dergilerde yayımlanan makalelerinden oluşmaktadır. Aşağıdaki yayınlar, Gökalp'in kültür ve medeniyet anlayışını geliştirdiği önemli platformlar olmuştur:

- *Şaki İbrahim Destanı*, Vilayet Matbaası, Diyarbakır 1908.
- *İlmi İçtima-ı Hukuki*, Taş Basması, 1913.
- *Rusya'daki Türkler ne Yapmalı?* Tanin Matbaası, İstanbul 1913.
- *İlmi İçtima Dersleri*, Darülfünun Notları, İstanbul 1915.
- *İlmi İçtima-ı Dini*, Darülfünun Notları, İstanbul 1915.
- *Kızıl Elma*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1915.
- *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Evkafı İslamiye Matbaası, İstanbul 1918.
- *Yeni Hayat*, Evkafı İslamiye Matbaası, İstanbul 1918.
- *Altın Işık*, Matbaai Amire, İstanbul 1923.
- *Kızıl Elma, Yeni Hayat, Altın Işık ve Dağınık Şiirleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1952.
- *Türkçülüğün Esasları*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1923.
- *Türk Töresi*, Matbaai Amire, İstanbul 1923.
- *Doğru Yol*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1923.

Ziya Gökalp, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarının önemli fikir adamlarındandır. Yaşadığı dönemde içinde bulunduğu coğrafyanın temel sorunu olan "Bu millet nasıl kurtulur?" sorusuna cevap arayan Gökalp, Meşrutiyet'in ilanından önce Osmanlıcılık düşüncesini savunurken, Meşrutiyet'in ilanından sonra Türkçülük düşüncesine yönelmiştir. Başka bir ifadeyle Osmanlı'nın dağılmasının ardından düşünceleri Misak-ı Milli sınırları ve Milli Devlet anlayışına doğru bir değişim seyri takip etmiştir (Özakupınar, 1998, s. 80).

Onun düşünce yapısının bu şekilde değişmesinde yaşadığı dönemin sosyo-politik koşullarının farklılaşmasının etkili olduğu muhakkaktır. 1880-1890 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne farklı etnik kökenden milyonlarca Müslüman göç etmiş, modern eğitim kurumları açılarak yaygınlaşmış, bu okullardan mezun olan kişiler toplumun diğer bireylerini etkilemeye çalışmış, yeni bir toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır. Bu olaylar toplumda hem kimliklerin hem de inançların farklılaşmasına yol açmıştır (Karpas, 2002, s. 328-333). Gökalp bu sancılı değişim sürecinin etkisiyle düşüncelerini millet oluşumunda etkili olan faktörlerin incelenmesine yöneltmiştir (Gürsoy ve Çapcıoğlu, 2006, s. 91).

Ziya Gökalp'i kültür ve medeniyet ilişkisi hakkında düşünmeye iten ana problem, Batı'daki gelişmeleri takip ve bir ölçüde taklit ederken, acaba onların kültürel özelliklerini de alacak mıyız? sorusudur. Başka bir ifadeyle medenileşirken inançlarımızdan, değerlerimizden ve kültürümüzden vazgeçmek zorunda mıyız? düşüncesidir (Güngör, 1996, s. 10). Bu kapsamda Gökalp'in *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı çalışmasında kültür ve medeniyet arasında bir uyumsuzluk olmadığı, aksine bu olguların birbirini tamamladığı savunulmaktadır (Ünüvar, 2002, s. 136). Ona göre toplumsal değişimin merkezinde "kültür" ve "medeniyet" kavramları yer alır. Bununla birlikte bu kavramlar arasında kültüre hem öncelik hem de ağırlık verilmesi gerekmektedir. Çünkü "milli olma" niteliği ancak kültürle sağlanabilir. Gökalp'in bu çerçevede sıklıkla vurguladığı Türkçülük düşüncesi sosyolojik fikirleriyle neredeyse özdeşleşmiştir. Zira sosyoloji bilimi henüz yeni oluşmaya başlamıştır. O, "İlmi İçtima" adlı yazısında Osmanlı toplumunun sosyolojik incelemesini yaparken, bir sosyologdan çok bir ideolog gibidir. Nitekim ona göre Türkçülük, Türk milletini her açıdan yükseltmeye gayret etmektir.

Gökalp'in fikirleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde de etkili olmuştur. Cumhuriyet'in kurucu kadroları, Batı medeniyetinin bilimsel ve teknolojik üstünlüğünü kabul etmiş, ancak bu üstünlüklerin milli kültürle uyumlu hale getirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Gökalp'in önerdiği "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" formülü, bu sürecin ideolojik temellerinden birini oluşturmuştur. Atatürk başta olmak üzere Cumhuriyet dönemi liderleri, Gökalp'in bu formülünden ilham alarak, milli kültürü koruyarak modernleşmeyi hedeflemişlerdir. Şimdi Gökalp'in konuyla ilgili görüşlerine biraz daha yakından bakalım.

3. Kültür/Milli Kimlik ve Medeniyet/Evrensel Vurgusu

Ziya Gökalp kültür yerine "hars"ı kullanır. Çünkü Fransızca "culture" kelimesi kendisinin kast ettiği harsın dışında başka bir anlama da sahiptir. Kültür kelimesinin bu ikinci anlamını, Gökalp "tehzib" kelimesi ile ifade eder. "Hars ve Tehzib" başlıklı makalesinde harsın halk kültürü olduğunu; halkın gelenek, görenek ve örfünü içerdiğini, tehzibin ise yüksek tahsil görmüş ve yüksek terbiye ile yetişmiş aydınlar için kullanıldığını belirtir. Başka bir ifadeyle o,

hars deyince millî kültürü, tehzib deyince ise en seçkin düzeylere kadar yükselebilen genel kültürü ve her millete mensup bireylerin, yüksek eğitim yoluyla ya da ufuk genişlemesi sayesinde kazandığı evrensel kültür ürünlerini kastetmektedir. Esasen Gökalp'e göre kültür, bir milletin tarih boyunca geliştirdiği ve toplumun bütün kesimleri tarafından paylaşılan ortak değerler bütünüdür. Kültür; dil, din, sanat, gelenek ve görenekler gibi unsurlardan oluşur ve bu unsurlar, bir milletin kimliğini, yani ruhunu şekillendirir. Kültür, milli kimliğin mayasıdır. Kültür milli bir olgudur ve her milletin kendine özgü bir kültürü vardır.

Gökalp'in kültür anlayışında dil en önemli unsurlardan biri olarak öne çıkar. Ona göre, dil bir milletin düşünce yapısını, dünyayı algılama biçimini ve tarihsel tecrübelerini yansıtır. Türk dilinin sadeleştirilmesi ve zenginleştirilmesi gerektiğini savunan Gökalp, milli kültürün korunmasında dilin oynadığı kritik role dikkat çeker. Ziya Gökalp, kültür anlayışında dinin de merkezi rol oynadığını vurgular. Çünkü Türk milletini İslam şekillendirmiş ve İslam toplumun manevi değerlerinin belirlenmesinde kurucu işlevler üstlenmiştir. Gökalp, İslam'ın Türk milletinin tarih boyunca geliştirdiği ahlaki ve manevi değerlerin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda, dinin milli kültürün korunması ve sürdürülmesi açısından öncelikli bir rol oynadığını belirtir. İslam'ın, Türk milletinin kültürel kimliğinin yapı taşlarını oluşturduğunu ve bu nedenle milli kültürle bütünleşmiş bir şekilde korunması gerektiğini savunur.

Gökalp'in kültür anlayışında gelenek ve görenekler de önemli yer tutar. Ona göre, bu unsurlar bir milletin sosyal yapısını ve toplumsal ilişkilerini şekillendiren temel bileşenlerdir. Gelenekler, bir milletin tarihsel tecrübelerinin, toplumsal normlarının ve değerlerinin kuşaklar arası aktarımını sağlar. Bu yolla milli kimlik sürekli olarak yeniden üretilir ve güçlendirilir. Gökalp'in perspektifinden bakıldığında, gelenek ve görenekler yalnızca kültürel mirasın korunmasını değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve bütünlük hissinin geliştirilmesini sağlar. Bu noktada Gökalp'in din ve geleneklerin kültürel yapı üzerindeki etkisini değerlendirirken, bu unsurları nasıl birleştirdiği ve milli kültürle bütünleştirdiği önemlidir. Gökalp, bu unsurların sadece tarihsel bir miras olarak değil, aynı zamanda çağdaş milli kimliği oluşturan dinamikler olarak da değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Din, milli kültürün manevi temellerini sağlarken, gelenek ve görenekler bu temellerin toplumsal yaşantı içinde nasıl tezahür ettiğini ve sürdürüldüğünü gösterir. Özetle Gökalp'in kültür anlayışında din ve gelenekler, milli kültürün korunmasında ve güçlendirilmesinde kritik bir rol oynar. Din, kültürel ve manevi değerlerin kaynağı olarak, gelenek ve görenekler ise bu değerlerin toplumsal yapılar içinde nasıl işlediğini ve sürekliliğini sağlamak bakımından önemli işlevler görür. Gökalp'in bu konudaki görüşleri, kültürel kimliğin korunması ve geliştirilmesi sürecinde din ve geleneğin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Ziya Gökalp'in medeniyet anlayışı, kültürden farklı olarak evrensel bir karakter taşır. Kültürün aksine medeniyet, bilimsel, teknolojik ve estetik gelişmeleri içerir ve bu gelişmeler, milletlerarası bir karaktere sahiptir. Bu özelliğiyle medeniyet, evrensel olana açılan kapıdır. Gökalp'e göre medeniyet, farklı kültürlerden gelen unsurların harmanlanmasıyla oluşan bir yapıdır ve bu özelliğiyle bir milletin sınırlarını aşarak başka toplumlar tarafından da benimsenebilir. Buna göre bilim ve teknoloji, medeniyetin en önemli unsurlarıdır. Gökalp, bilimsel bilginin evrensel olduğunu ve bu bilginin milletler arasında paylaşılabilirliğini düşünür. Teknolojik yenilikler de bir milletin medeniyet düzeyini gösteren önemli unsurlardır. Teknoloji, toplumların yaşam standartlarını yükseltir ve medeniyetin yayılmasında önemli rol oynar. Sanat ve estetik de medeniyetin evrensel unsurları arasında yer alır. Bu unsurlar, farklı kültürlerden beslenerek zenginleşir ve medeniyetin bir parçası haline gelir. Gökalp'e göre medeniyetin sanatsal ve estetik boyutu, milletlerin birbirlerinden etkilenerek geliştirdikleri ortak kültürel mirası şekillendirir.

4. Kültür-Medeniyet Etkileşimi ve Sosyolojik Uzanımları

Ziya Gökalp'e göre kültür, bir milletin kendi iç dinamiklerinden, tarihsel tecrübesinden, inançlarından, geleneklerinden ve göreneklerinden beslenen özgün bir yapıdır. Kültür, bir toplumun sosyal, ahlaki ve manevi değerlerinin toplamını ifade eder. Bu nedenle o, her milletin kendine has özelliklerini taşır ve bu özellikler o milletin kimliğini oluşturur. İnançlar, ahlakî görevler ve ülküler kültürün başlıca unsurlarıdır. Kültür unsurları sosyalleşme ve sosyal yaptırım gücüyle kendilerini kabul ettirirler. Başka bir ifadeyle topluma uyma duygusu ve toplumdan dışlanmama ihtiyacı ile benimsenirler. Zira kültür vicdana hitap etmektedir. Gökalp'e göre, kültür bizim millî benliğimizdir, istesek de onu değiştiremeyiz. Çünkü kültür tabii ve millîdir, her milletin maddî-manevi özelliklerine göre farklılaşır, dolayısıyla ne paylaşılabilir ne de başka kültürle değiştirilebilir (Karpat, 2000, s. 330).

Gökalp, kültürü bir milletin doğasına, tarihine ve yaşam biçimine derinden bağlı, özgün bir değerler bütünü olarak tanımlar. Bu yüzden her milletin kültürü, ona özgü özellikleri barındırır ve bu özellikler milletin kimliğini inşa eder. Gökalp'e göre kültür halkın günlük yaşamında, geleneklerinde, dilinde, edebiyatında, sanatında ve dini inançlarında somutlaşmış bir yapıdır. Toplumları birleştiren ve bütünleştiren klan, aşiret ve kavim gibi unsurların doğal bir bütünleşmesi olarak ortaya çıkar. Kültür, toplumun kimliği ve sosyal dayanışmanın temelidir; kendi içinde doğal bir evrime sahiptir. Aynı zamanda kültürler, dışarıdan uygun bulduğu medeniyet unsurlarını seçerek benimser ve uygun olmayanları reddeder. Kültürün en önemli işlevi, bireyler arasında dayanışmayı güçlendirerek toplumun bütünlüğünü korumaktır (İnalçık, 1965, s. 426). Gökalp'in kültürü, bir milletin kimliğini oluşturan ve onu sürdüren temel bir unsur

olarak görmesi, onun milli birliği ve toplumsal dayanışmayı merkeze alan bir bakış açısına sahip olduğunu gösterir. Ona göre, milli kültürden beslenen bir millet, toplumsal bilinç ve dayanışma açısından son derece canlı ve güçlüdür (İnalçık, 1965, s. 430; Albayrak, 2022, s. 93-95). Bu düşünceyle Gökalp, Türk milletinin zor koşullardan çıkış yolunu ve sürecini tanımlamaktadır. Milli bilinci uyandıracak ve ulusal birliği sağlayacak temel dinamik “milli kültür”dür. Medeniyet ise, bu kültürel temele dayanan bir ulusun gelişimini güçlendiren, büyük çaplı değişim projelerine katılımını sağlayan ve gelişim sürecinin son halkasını temsil eden bir olgudur.

Gökalp'e göre medeniyet, evrensel olan, farklı milletler arasında ortaklaşa paylaşılan bilimsel, teknik ve estetik değerleri ifade eder. Medeniyet, farklı toplumlar arasında yayılabilen ve adapte edilebilen unsurları içerir. Bu bağlamda medeniyet, bir toplumun teknik gelişmişlik düzeyini, bilimsel birikimini ve teknolojik ilerlemelerini temsil eder. Medeniyet dinamik bir yapıdır; zamanla değişir, gelişir ve farklı toplumlara yayılır. Tüm medeniyetlerin ayrı bir sistemi vardır. Bu sistemlerin de kendine özgü dünya görüşleri bulunmaktadır. Bu sebeple medeniyetler birbirleriyle karışamazlar. Milletlerin tarihinde farklı medeniyetlere sahip oldukları görülebilir ancak farklı medeniyetler aynı toplumda bir arada yaşayamazlar (Gökalp, 1976, s. 25–34). Medeniyetin unsurları, bilimsel keşifler, teknolojik yenilikler, sanatsal ve entelektüel ürünler gibi çeşitli kaynaklardan beslenir ve milletler arasında rahatlıkla paylaşılabilir. Bu yönüyle medeniyet, kültürden daha dinamik bir yapıya sahiptir; zamanla değişir, gelişir ve farklı toplumlara yayılma kapasitesini içinde barındırır. Medeniyet, toplumlar arasında sınırları aşan bir evrensellik taşıdığı için, kültürün millî ve sabit yapısına karşılık sürekli bir hareket ve dönüşüm sürecini yansıtır.

Gökalp'e göre medeniyet bilimsel düşünce, eser ve değerler gibi herkesin kolayca paylaşabileceği unsurlardan oluştuğu için evrensel bir ortak payda olarak değerlendirilebilir. Buna mukabil kültür tabî ve millîdir; her milletin maddî ve manevî özelliklerine göre farklılık gösterir ve bu nedenle ne başka kültürlerle değiştirilebilir ne de paylaşılabilir. Millî kültür hissî bir yapıdadır, oysa medeniyet daha çok akla dayalı fikirlerden oluşan bir bütündür (Karpas, 2000, s. 330). Gökalp, her medeniyetin kendi mantığı ve dünya görüşü olduğu için birbirine karışamayacağını vurgular. Bir millet, tarihinin farklı dönemlerinde farklı medeniyetlere mensup olabilir; ancak birbirine zıt medeniyetler aynı toplumda yan yana var olamaz ve birbiriyle uzlaşmaz. Bu bakımdan, medeniyetler geniş çaplı dışsal değişim mekanizmaları olarak görülmektedir. Medeniyet taklit aracılığıyla bir millettten diğerine geçen kavramların ve tekniklerin toplamıdır. Bu yüzden kültür duygulara dayanırken, medeniyet özellikle bilgilerden oluşmaktadır (Gökalp, 1976, s. 25-34).

Gökalp Türk toplumunun Batı Medeniyeti içerisinde olması gerektiğini düşünür ve Türk kültürü ile Batı Medeniyetini ortak bir noktaya getirebilecek bir teori oluşturmaya çalışır. Ona

göre Tanzimatçıların hatası Osmanlı Medeniyeti ile Batı Medeniyetinin bağdaşamayacağını kabul etmemektir. Çünkü iki medeniyet bir arada yaşayamaz. Bir medeniyet ile bir kültür birarada yaşayabilir. Bunun gerçekleşmesi için de milli kültürün geliştirilmesi gerekir (Kongar, 1993, s. 56). Gökalp'e göre medeniyetin belirleyicisi bilim ve teknolojik gelişmedir ve bu da Batı Medeniyetinde bulunmaktadır. Bir toplumun Batı medeniyetini kabul etmemesi çağ dışı kalması anlamına gelmektedir. Bilim ve teknik Batı medeniyetinde olduğundan tüm toplumlar en sonunda Batı medeniyetini kabul edeceklerdir. (Özakpınar, 1998, s. 93, 100). Ona göre “medeniyet tek ve bütündür, bu da Batı medeniyetidir”. Batının bilim ve tekniği, araştırma yöntemleri alınmalıdır. Ancak harsı meydana getiren manevi unsurlar alınmamalıdır (Kaçmazoğlu, 1999, s. 15). Çünkü her milletin kültürü, kendine özgü manevi birikimlerinden oluşur ve sosyal hayatından, tarihinden, törelerinden, ahlakından ve sanatından beslenir (Özakpınar, 2002, s. 234).

Gökalp'e göre, hars duygulara dayandığı için onun görülmesi çok zordur ancak medeniyet kurumlardan ve kavramlardan oluştuğu için kültüre göre daha kolay görülebilir (Gökalp, 1995, s. 20; Kongar, 1993, s. 54). Ona göre toplumun son aşaması “Harsi Milletler”dir. Bu, henüz hiçbir toplumda görülmeyen ideal bir modeldir. Evrimci bakış açısıyla düşünen Gökalp'e göre toplumlar ilkel kavimlerden dinsel milletlere, daha sonra yasal milletlere ve en sonunda da kültürel milletlere dönüşmektedir (Gökalp 1977, s. 14). Tüm bu aşamaların gerçekleşip toplumun gerçek anlamda millet olabilmesi için bağımsız bir kültüre sahip olması gerekir (Gökalp, 1977, s. 13). Bir toplumun millet kabul edilebilmesi için kendine özgü bir dini, dili ve ahlakı olmalıdır (Türkdoğan, 1998, s. 35).

Ziya Gökalp'in ‘millî’ kavramını öne çıkarması, Osmanlı Devleti'nin çok milletlilik esasına dayalı yapısının çözülmesi ile ufukta görülen devletin ümmet kimliğinden millî kimliğe geçişte “millet” kültürünü kurma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Medeniyet kavramını ümmet kimliğinin temeli olarak gören Gökalp, onu millî olarak gördüğü ‘hars’ kavramından ayrı tutmuştur. Ona göre kültürün iki ayağından birincisi olan hars (millî kültür) demokratik, ikincisi olan tehzeb ise (işlenmiş kültür) aristokratik niteliktedir. ‘Tehzeb’ farklı milletlerin kültürel etkileşimine açık olduğu halde ‘hars’ bir milletin kendine özgü yaşam tarzını oluşturur. Tehzeb, insanları hümanist, hoşgörülü ve iyiliksever kılıp eklektisizme yönlendirirken; hars, milliyetçiliğe yönlendirir (Türkdoğan, 1998, s. 242–243). Gökalp toplumu her şeyin üstünde görmektedir. Esasen o, Durkheim'in toplum olarak tanımladığı olguyu millet olarak tanımlamaktadır. Gökalp'e göre bütün ideallerin kaynağı ve en üstün manevi otorite millettir (Heyd, 1979, s. 68). Bu yönüyle onun bireyciliği dışlayarak toplumcu ve kolektivist bir anlayışı önemseydiği anlaşılmaktadır (Kaçmazoğlu, 1999, s. 21).

Medeniyet, kültürün dışında bir değişim dinamiği olarak kabul edilirken, kültür toplumun kimliğini ve sosyal dayanışmayı sürdüren bir yapıdır. Toplumlar, etkileşimde buldukları medeniyet unsurlarını seçici bir biçimde bünyelerine alırlar; her unsuru kabul etmez, sadece kendi yapısına uygun olanları benimserler. Bu süreçte kültürel seçicilik devreye girer. Gökalp, kültürün, bireyler arasındaki dayanışmayı güçlendiren ve toplumun bütünlüğünü koruyan bir unsur olduğunu vurgular. Ona göre, kültüre dayanan bir millet, güçlü bir toplumsal bilinç ve dayanışma ile varlığını sürdürebilir. Milli kültür, ulusal birliği sağlayan ve milli bilinci uyandıran en önemli faktördür. Gökalp bu kültür vurgusuyla Türk milletinin zor zamanlardan çıkış yolunu tarif eder. Medeniyet ise, bu bilinçle güçlenen milletin gelişim sürecinin son aşamasını ve büyük çaplı değişim projelerine katılım aracını temsil eder (Çelik, 2006, s. 48; Yıldırım, 2013, s. 13).

Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde, Batı'nın üstünlüğü karşısında birçok Osmanlı aydını, bu durumu aşmanın yolu olarak Batılılaşmayı görmüş, ancak bu süreçte milli kültürün korunması gerektiğini de ifade etmişlerdir. Gökalp de, bir taraftan Batı medeniyetinin bilimsel ve teknolojik üstünlüklerinin benimsenmesi gerektiğini savunurken, diğer taraftan Türk kültürünün özüne sadık kalınmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Onun bu yaklaşımı, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren daha da etkili olmuştur. Atatürk başta olmak üzere Cumhuriyet'in kurucu kadroları, Türkiye'nin Batı medeniyetine entegre olması gerektiğine inanmışlar, ancak bunu yaparken milli kimliği zedelemeyen, milli kültürü modernize ederek sürdürebilecekleri üçüncü bir yol aramışlardır. Gökalp'in fikirleri, bu sürecin fikrî temellerini atmıştır.

Ziya Gökalp, kültür ile medeniyet arasındaki farkı keskin bir şekilde ortaya koyar. Ona göre kültür, yerel ve milli bir özelliğe sahipken, medeniyet evrensel karakter taşır. Kültür, bir milletin kimliğini, ruhunu ve özgünlüğünü yansıtır; medeniyet ise farklı toplumlar arasında paylaşılabilen ve aktarılabilen ortak değerler bütünüdür. Gökalp, bu iki kavramın birbirine karıştırılmamasını ve her ikisinin farklı işlevlere sahip olduğunu savunur. Gökalp, kültürün millileştirilmesi, medeniyetin ise evrenselleştirilmesi gerektiğini öne sürer. Buna göre bir millet kendi kültürel değerlerini korurken, evrensel medeniyet değerlerinden de yararlanabilir. Sözgelimi, Batı'nın bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemeleri Türk kültürüne adapte edilebilir; ancak bu süreçte, Türk kültürünün özgün yapısının muhafaza edilmesi gerekir. Gökalp, bu şekilde hem milli kimliğin korunabileceğini hem de modernleşmenin sağlanabileceğini savunur.

Gökalp'in kültür ve medeniyet anlayışı, Türkiye'de ve diğer toplumlarda yaşanan kimlik tartışmalarında önemli bir referans kaynağı olma özelliğini halen korumaktadır. Küreselleşen dünyada farklı kültürler arasındaki etkileşim artarken, Gökalp'in milli kültürün korunması ve medeniyet unsurlarının seçici bir şekilde benimsenmesi yönündeki görüşleri, hem milliyetçi

düşüncenin hem de modernleşme teorilerinin önemli bir bileşeni durumundadır. Gökalp, kültür ve medeniyet kavramlarını ayırarak, her iki kavramın farklarını ve aralarındaki ilişkileri incelemeye çalışmıştır. Onun kültür ve medeniyet yaklaşımı, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında, Batı'nın medeniyet değerlerine entegrasyon çabaları, milli kültürün korunması ve geliştirilmesi ihtiyacıyla dengelenmeye çalışılmıştır. Gökalp, bu süreçte bir taraftan Batı medeniyetinin bilimsel ve teknik başarılarını önemserken, diğer taraftan Türk milletinin kültürel özgünlüğünü korumanın zorunlu olduğuna dikkat çekmiştir. Onun söz konusu iki kavrama ilişkin ayrımı ve milli kimlik ile evrensel değerleri dengeleme çabası, Türkiye'nin modernleşme sürecinde etkin roller üstlenmiştir. Gökalp'in görüşleri, kültürel kimlik ve medeniyet tartışmalarının yanı sıra, hem tarihsel süreçte hem de günümüzde, Türk toplumunun kimlik arayışında halen bir başvuru kaynağı olma özelliğini sürdürmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, A. (2022). Ziya Gökalp (1876-1924). *XIX. Yüzyıldan günümüze İslam düşünürleri* (Cilt 1) içinde (ss. 89-110). İstanbul: Divan Kitap.
- Binbaşıoğlu, C. (1995). *Öğretmen yetiştirme açısından Türkiye'de eğitim bilimleri tarihi üzerine bir araştırma*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bozarslan, H. (2002). M. Ziya Gökalp. *Cumhuriyete devreden düşünce mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi* içinde (ss. 314-327). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Celkan, Y. H. (1989). Türk sosyolojisinin mimarı Ziya Gökalp. *Ziya Gökalp sempozyumu tebliğleri (23 Mart 1986)* içinde (ss. 61-72). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, C. (2006). Gökalp'in bir değişim dinamiği olarak kültür-medeniyet teorisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 43-63.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı Türk modernleşmesi 1900-1930* (H. Berktaş, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökalp, Z. (1970). *Türkçülüğün esasları* (M. Kaplan, Haz.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün esasları*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1977). *Makaleler III*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2006). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak* (K. Bek, Haz.). İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları.
- Güngör E. (1996). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gürsoy, Ş. ve Çapcıoğlu, İ. (2006). Bir Türk düşünürü olarak Ziya Gökalp: hayatı, kişiliği ve düşünce yapısı üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47(2), 89-98.
- Heyd, U. (1979). *Türk ulusçuluğunun temelleri*. (K. Günay, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Işık, İ. (1990). *Yazarlar sözlüğü*, İstanbul: Risale Yayınları.

- İnalçık, H. (1965). Sosyal değişme, Gökalp ve Toynbee. *Türk Kültürü*, 31, 421-43.
- Kaçmazoğlu, H. B. (1999). *Türk sosyoloji tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Birey Yayınları.
- Karpat, K. (2002). Ziya Gökalp'te kooperatifçilik, millet-milliyetçilik ve çağdaş medeniyet kavramları üzerine bazı düşünceler. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce-Cumhuriyete devreden düşünce mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin birimi*, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kongar, E. (1995). *Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği*. 6. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Korlaelçi, M. (2014). *Pozitivizmin Türkiye'ye girişi*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Özakpınar, Y. (1998). *Kültür ve medeniyet üzerine denemeler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özakpınar, Y. (2002). *İnsan düşüncesinin boyutları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Parla, T. (1985). *The social and political thought of Ziya Gökalp 1876–1924*. Leiden: E. J. Brill.
- Tanyu, Hikmet (1981). *Ziya Gökalp'in kronolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1998). *Ziya Gökalp sosyolojisinin temel ilkeleri*. 2. Baskı, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri BOA*, 1147.16
- Ülken H. Z. (2001). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ünüvar, K. (2001). İttihatçılıktan Kemalizme-ihya'dan inşa'ya. (Ed.) T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de siyasal düşünce Cilt I, Cumhuriyet'e devreden düşünce mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi içinde* (ss. 129-142). 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım A. (2013). Ziya Gökalp'te Toplumsal Değişme: "Kültür-Uygarlık Tezi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 1-20.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.